

Дмитро Вікторович Щерба
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО КОРЕЛЯЦІЮ ПОНЯТЬ *ТЕРМІНОСИСТЕМА*,
ФАХОВА МОВА ТА *ФАХОВИЙ ДИСКУРС* У СУЧАСНОМУ
ТЕРМІНОЗНАВСТВІ.

Згідно проф. М.Алефіренка в лінгвістиці впродовж її розвитку можна виділити три наукових парадигми: лінгвістичний компаративізм, системно-структурна та комунікативно-прагматична парадигми [2: 19]. Також вчений наголошує на становленні в наш час четвертої наукової парадигми – дискурсивно-когнітивної [2: 19]. Такий перехід є цілком зрозумілим та логічним – розвиток людських знань про оточуючий світ, про різноманітні процеси що відбуваються, зумовлює їх більш адекватне вивчення. При цьому, старі наукові концепції виявляються неспроможними дати пояснення новим фактам, що відкриваються науковцям. Таким чином, відбувається уточнення старих понять (чи, навіть, повна відмова від них) та формулювання цілком нових положень в науці. Тому поява в сучасній лінгвістиці таких термінів, як дискурс та дискурс-аналіз цілком відповідає новим задачам, що стоять перед вченими-лінгвістами на сучасному етапі.

Метою цієї статті є встановлення рівня відповідності головних термінознавчих понять (а саме *терміносистеми* та *фахової мови*) сучасній парадигмі та їх кореляції з поняттям *фахового дискурсу*.

Зацікавленість лінгвістів в дискурсі, в тому числі й термінознавців, не є випадковою. Так, на перспективність розвитку термінознавства в напрямку дискурс-аналізу вказує В.М. Лейчік [12: 234-235], на важливості вивчення дискурсних аспектів термінів наголошує В.А. Татарінов [16: 52-53], Акімова О.В. та Солнишкіна М.І., в свою чергу, зазначають, що термін і

при процесі спілкування (фахового) “залишається головною та домінуючою одиницею” [3]. З-поміж українських термінознавців на важливість вивчення термінів в дискурсі вказав Т.Р. Кияк, кажучи, що: “Сьогоднішня наука вимагає дослідження терміносистем з позицій процесів стандартизації, функціонування термінологічних одиниць у текстах, в *дискурсі* (курсив наш – Д.Щ.).” [9: 10]. Таким чином, є безсумнівною необхідність використання нової парадигми в термінознавстві.

Однак, чи слід вважати поняття *терміносистема* та *фахова мова* по відношенню до *фахового дискурсу* застарілими та такими, що належать до старої парадигми? На нашу думку – ні в якому разі. Вони залишаються релевантними й в сучасних термінознавчих студіях. Найголовніше, зрозуміти поступовий розвиток від першого до останнього поняття та збагнути гіперо-гіпонімічний характер їх відносин. Задля більш чіткого подальшого розуміння пропонуємо наступну схему:

Щодо першого поняття, то в сучасному термінознавстві вже давно стала аксіоматичною думка про те, що термін залишається терміном лише в межах своєї терміносистеми. (Детальніше див. [19; 20]). Друге ж поняття прийшло з розумінням важливості вивчення того, як саме функціонують терміни у мовленні. В англійських країнах воно отримало назву *LSP – language for special purposes*, на відміну від *LGP – language for general purposes*. Росіяни також використовують цю кальку, називаючи його *языком для специальных целей* [1; 11]. Українські ж термінознавці обрали, на наш погляд, більш прозоро вмотивований німецький еквівалент – *фахова*

мова (Fachsprache) [22; 23]. Однак, таке ставлення передбачає, в першу чергу, аналізування функціональних, а не субстанціональних властивостей термінів [11: 40], що не є хибним, але й не є цілком повним, всебічним. І лише поняття *фаховий дискурс* враховує як суто лінгвістичні (матеріальні, семантичні, функціональні та ін.), так й екстралінгвістичні (соціальні, економічні, гендерні та ін.) особливості, що притаманні термінам в комунікаційному процесі.

Ми не ставимо за мету в цій статті з'ясувати сутність самого поняття *дискурс* (щодо цього див. [21]), зазначимо лише, що термін *фаховий дискурс* є гіпонімічним відносно терміна *дискурс*, а метою, насамперед, є спроба дати відповідь на запитання щодо його типологізації, бо однією з проблем в сучасних лінгвістичних студіях є саме типологія дискурсу. Різні науковці виділяють багато різних типів, вживаючи низку критеріїв. Як зазначає К. Серажим: "... класифікація дискурсів на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки перебуває ще на стадії розробки" [13: 55]. В своїй статті "Проблеми типології дискурсу" І.С. Шевченко та О.І. Морозова зробили, на наш погляд, одну з більш повних класифікацій. Однак, і вони визнають, що "детальний аналіз усіх перелічених типів дискурсу виходить далеко за межі однієї роботи" [18: 236].

Отже, в результаті того, що в основу класифікацій покладаються різні критерії, й виникає велика кількість типів та підтипів дискурсу. Це можна вважати позитивним явищем, оскільки діяльність різних науковців спрямована на висвітлення саме тих аспектів дискурсу, у вивченні яких вони зацікавлені. Відтак, певний лінгвістичний чи міждисциплінарний підхід зумовлює визначення пріоритетних критеріїв задля типологізації дискурсу. В своєму дослідженні ми будемо спиратися на соціолінгвістичний підхід щодо розуміння дискурсу, оскільки він найліпше відповідає поставленим перед нами задачам. Однак, спочатку дозволимо

собі зроби огляд провідних критеріїв, на основі яких виділяються певні типи дискурсу.

Так, І.С. Шевченко та О.І. Морозова пропонують виділяти типи дискурсу за наступними критеріями: за **формою** – *усний і письмовий* типи дискурсу; за **видом мовлення** – *монологічний або діалогічний*; за **адресатним** критерієм – *інституційний і персональний*; за умов різних загальних **настанов, комунікативних принципів** – *аргументативний, конфліктний та гармонійний*; за **соціально-ситуативним** параметром (сфери функціонування) – *політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, педагогічний, рекламний науковий, електронний (Інтернет-дискурс), медійний дискурс і т. ін.*; за **соціально-демографічними** критеріями – *дитячий, підлітковий, людей похилого віку, чоловічий, жіночий, мешканців міста й села* тощо.; за **соціально-професійним** – *дискурс шахтарів, моряків і т. ін.*; за **функціональними й інформативними** складовими – *інформативний (емотивний, оцінний, директивний) та фактичний*; за **формальним та змістовним** критеріями – *художній, публіцистичний і т. ін.*; *офіційний та неофіційний*. [18: 235-236].

При цьому, вчені наголошують, що “типологія дискурсу завжди історично зумовлена та обирається дослідником згідно потреб конкретного аналізу” [18. : 234]. Слід також мати на увазі, і це визнають як іноземні так і вітчизняні науковці, що будь-який тип дискурсу рідко зустрічається в чистому вигляді. Тут ми маємо справу з так званою інтердискурсивністю (термін Ферклоу (Fairclough) [17: 118]) – взаємопроникненням різних типів дискурсу один в одного.

В класифікаціях, що їх було наведено вище, вже зазначено певні критерії до типологізації дискурсу, які використовуються при соціолінгвістичному підході. Однак, слід розглянути їх більш ретельно.

Так, В.І. Карасік зазначає, що згідно соціолінгвістичного підходу всі типи дискурсів розподіляються на особистісно- та статусно-орієнтовний дискурс. І якщо в першому випадку “учасники спілкування намагаються розкрити свій внутрішній світ адресату та зрозуміти адресата як особистість у всій різноманітності особистісних характеристик”, то в другому випадку “комуніканти виступають як представники тієї чи іншої суспільної групи, виконують роль, що зумовлена комунікативною ситуацією” [8].

Особистісно-орієнтовний дискурс в свою чергу може бути повсякденним (спілкування на побутові теми) та буттєвим (у формі художнього чи філософського діалогу). Цей тип не є релевантним для нас, що пояснюється об’єктом нашого дослідження.

Статусно-орієнтовний теж поділяється та може бути віднесений до інституційного чи до неінституційного типу. Це залежить від тих соціальних інститутів, що сформувалися й функціонують в певний час в певному соціумі. Інакше кажучи, лише за умови наявності в світі (чи принаймні, в певній країні) низки людей згуртованих в своїй діяльності за певними соціально-професійними чи ідеологічними ознаками може йти мова про віднесення такого дискурсу до інституційного. Таким чином, в Україні не може вестися мова про наявність існування, наприклад, інституційного фашистського дискурсу, оскільки в нас не існує цієї ідеології (принаймні хочеться на це сподіватися). Однак, дискурс національної свідомості відроджується, хоча за часів Радянського Союзу в межах України (не беручи до уваги діаспору) про такий інституційний тип дискурсу не можна було казати (хоча й про дискурс як такий мова тоді ще не йшла).

Серед основних типів інституційного дискурсу, що можна застосувати відносно сучасного соціуму, В.І. Карасік пропонує виокремити наступні: військовий, політичний, адміністративний, юридичний,

педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний [7]. Вчений зауважує, що звичайно це не є повною класифікацією всіх типів інституційного дискурсу. Однак, ми не будемо фокусуватися на продовженні цього ряду, тому що меті нашого дослідження цілком вистачить й вже наведених типів.

Як ми бачимо з запропонованої типологізації, в її основу вченим покладено соціально-професійний критерій. Саме завдячуючи такому критерію ми можемо кваліфікувати такі дискурси як фахові, оскільки, як відомо, що “певна галузь знань (медична, географічна ...)” є представленою своєю “сукупністю термінів (понять та назв)” [15: 14]. Таким чином, відмінною рисою фахового дискурсу є фахова зумовленість його складових: контексту, учасників комунікації – фахівців певної сфери та змістовного наповнення – фахової інформації, “носієм якої є насамперед термінологія” [10: 160]. На нашу думку термін *фаховий дискурс* є більш влучним ніж *інституційний*, тому що має більш прозору вмотивованість та краще “орієнтує на відповідне поняття” [5: 12]. Цей термін ще не вживається вітчизняними термінознавцями, однак російські колеги вже почали надавати преференцію саме йому [2].

Як можна зрозуміти, всі зазначені типи фахового дискурсу не є однорідними за своєю сутністю. Так, наприклад, наука, як сфера соціальної діяльності представлена різними галузями: точними та гуманітарними науками, які теж розподіляються на конкретні дисципліни. Теж саме можна сказати і про інші типи дискурсу. На нашу думку, все залежить від того, наскільки розвиненою і сформованою є ця сфера людської діяльності в певний час.

З існуванням подібного роду підтипів погоджується й Г.Г. Слишкін, кажучи, що “окрім основних типів інституційного дискурсу (політичного,

ділового, наукового, педагогічного і т. ін.) може бути виділено безліч малих інституційних дискурсів, що передбачають надзвичайно вузьку інституційну приналежність” [14: 88]. Як один з прикладів таких малих типів дискурсу він наводить тип транспортного дискурсу.

Однак, щоб виокремити певний тип дискурсу з-поміж інших, треба ж, звичайно, довести те, що він займає своє окреме місце серед них, а не є лише їх частиною чи простим змішуванням. Для цього треба визначити його диференційні ознаки. В нашому дослідженні, задля визначення нашого типу дискурсу, ми будемо виходити з наступної моделі, що застосовується для будь-якого типу інституційного дискурсу. Вона містить в собі наступні ознаки: 1) конститутивні ознаки дискурсу; 2) ознаки інституційності; 3) ознаки типу інституційного дискурсу; 4) нейтральні ознаки. Ці ознаки включають в себе цілі, учасників, хронотоп, мотиви, цінності, умови, канал, способи та сферу спілкування, його стратегії, жанри та й саме знакове тіло, тобто тексти із невербальними включеннями [6: 5]. При аналізуванні різних типів дискурсу, однак, важливість цих ознак може варіюватися відповідно до певного типу дискурсу.

Таким чином, можна зробити **висновки**, що термін *фаховий дискурс* є гіпонімом відносно терміна *дискурс* та існують певні методи щодо його виокремлення, а також, що поняття *терміносистема*, *фахова мова* та *фаховий дискурс* перебувають у тісній взаємодії та уособлюють перехід від одnobічного до багатоаспектного вивчення термінів. **Перспективою** подальших розвідок вбачаємо у вивченні особливостей термінів певної терміносистеми, фахової мови та фахового дискурсу, а саме сфери комп’ютерної графіки, що відповідає темі нашого дисертаційного дослідження.

Література

1. Авербух К.Я. Теория подязыков и современный полилингвизм // Научно-техническая терминология. Материалы XI международной конференции “Нормативное и описательное терминоведение”. Выпуск 1. – М., 2006. – С. 4-5
2. Акимова О.В. Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках (на материале терминологии макрополя “Радиообмен гражданской авиации” в русском и английском языках): Дис. ... канд. филол. наук. – Казань, 2004. – 230 с.
3. Акимова О.В., Солнышкина М.И. Типология дискурса в профессиональной коммуникации // Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". СПб. – Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 253-270.
4. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 416 с.
5. Д’яков А.С. та ін. Основи термінотворення: Семант. та соціолінгвіст. аспекти / Д’яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К.: Вид. дім „КМ Academia”, 2000. – 218с.
6. Карасик В.И. Религиозный дискурс // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 1999. - С.5-19.
7. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С.5-20.
8. Карасик В.И. Ритуальный дискурс // Жанры речи 3. Саратов: Колледж, 2002. www.vspu.ru/axiology/vik/vikart12.htm

9. Кияк Т.Р. Мовна політика і термінознавство // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, 2004, № 503. – С. 8-11
10. Куликова И.С., Салмина Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии). – СПб: «Сага», 2002. – 352с.
11. Лейчик В.М. Место языков для специальных целей в структуре современного развитого национального языка // Научно-техническая терминология. Научно-технический реферативный сборник. Выпуск 2. – М., 2006. – С. 36-42
12. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Ком книга, 2006. – 256 с.
13. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. [На матеріалах сучасної газетної публіцистики]: Монографія / За ред. В. Різуна. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 392 с.
14. Слышкин Г.Г. Малые виды дискурса // Язык в мире и мир в языке: Материалы международной научной конференции. – Краснодар: Кубанский гос. ун-тет, 2001. – С. 88-89.
15. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / Отв. Ред.. Т.Л. Канделами. Изд. 3-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 248с.
16. Татаринев В.А. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / Российское терминологическое общество *РоссТерм.* – М.: Московский Лицей, 2006. – 528 с.
17. Филлипс Л.Дж., Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2004, – 336 с.

18. Шевченко І.С., Морозова О.І. Проблеми типології дискурсу // Безугла Л.Р., Бондаренко Є.В., Донець П.М., Мартинюк А.П., Морозова О.І., Пасинок В.Г., Піхтовнікова Л.С., Солощук Л.В., Фролова І.Є., Швачко С.О., Шевченко І.С. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під загальн. Ред.. Шевченко І.С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 233-236
19. Щерба Д.В. Поняття системи та структури в термінознавстві // Проблеми української термінології: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л.Полюга – Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, 2006. – С.15-16
20. Щерба Д.В. Термін та його дефініція як головні онтологічні поняття термінознавства // Вісник ЖДУ ім. І.Я. Франка. – Житомир, 2006. – Вип.28. – С.237-239
21. Щерба Д.В. Соціолінгвістичний підхід до вивчення фахового дискурсу // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції за участю молодих вчених “Світоглядні горизонти філології: традиції та сучасність”. – К., 2007 (у друці).
22. Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft/hrsg. von Lothar Hoffmann ... – Berlin; New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Bd. 14) Halbbd. 1,2. – 1998-1999
23. Fachsprachen. Von Thorsten Roelcke. © Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., Berlin 2005. – 253 p.